

INKLUZIVNO OBRAZOVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI: UTOPIJA ILI PUT DO HUMANIJEG DRUŠTVA?

Haris CERIĆ

UDK 376.1-056.26/.36(497.6)

DOI: <http://dx.doi.org/10.26340/muallim.v19i73.1633>

SAŽETAK: Nakon gotovo petnaest godina provedbe koncepta inkluzivnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, konačno bi bilo vrijeme napraviti jednu ozbiljnu "inventuru" stanja teorije i prakse inkluzivnog obrazovanja. S obzirom na to da bi za takvo nešto bilo neophodno napraviti jedno opsežno istraživanje, kako bi se mogli donositi utemeljeni zaključci i projekcije, ovaj će se tekst bazirati tek na opservacijama i promišljanjima koja se odnose na pokušaj redefiniranja "posebnih potreba" kao jednog od ključnih pojmova koji se vezuju uz koncept inkluzivnog obrazovanja, te ukazivanja na diskrepanciju između postojećih zakonskih rješenja u pogledu inkluzivnog obrazovanja i prakse inkluzivnog obrazovanja, koja otežava ostvarivanje inkluzivnog društva u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: inkluzivno obrazovanje, socijalna inkluzija, posebne potrebe, djeca / osobe sa (po)teškoćama u razvoju, inkluzivno društvo

Inkluzivno društvo nije uravnilovka

Od hiljadu osoba sa Down sindromom, koliko ih živi u Bosni i Hercegovini, tek dvije su zaposlene.¹ Upravo nam ovaj podatak zorno pokazuje koliko je naše društvo inkluzivno. Nije smisao inkluzivnog obrazovanja omogućiti djeci sa posebnim potrebama, odnosno (po)teškoćama u razvoju, da pohađaju redovne škole na način da tek fizički borave u okruženju vršnjaka tipičnog rasta i razvoja, već omogućiti im da nakon završetka škole, u skladu sa svojim sposobnostima, doprinose i participiraju u društvu te

da budu punopravni članovi društva. U tom smislu, podsjetit ću na određenje inkluzivnog obrazovanja koje daje Stubbs (1998) prema kome je inkluzivno obrazovanje strategija čiji je krajnji cilj unapređenje inkluzivnog društva u kojemu se omogućuje svoj djeci/odraslima, bez obzira na spol, dob, sposobnost, etničku pripadnost, poteškoću ili HIV status da u njemu učestvuju i daju svoj doprinos. Dakako, ovako shvaćeno društvo ne podrazumijeva uravnilovku – ne znači da su svi članovi društva jednaki, nego da svi, bez obzira na navedene različitosti, imaju jednako pravo na mogućnost da učestvuju i pripadaju društvu, odnosno da se obrazuju u skladu sa njihovim sposobnostima.

Ovakvo shvatanje "jednakosti" doprinosi iskorjenjivanju i smanjivanju svih oblika segregacije, podvajanja, izolacije i diskriminacije.

"Inventura" stanja inkluzivnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini

Mišljenja sam da bi danas, nakon gotovo petnaest godina provedbe koncepta inkluzivnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini (zvaničan početak označava usvajanje Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini iz 2003. godine), konačno bilo vrijeme napraviti jednu ozbiljnu "inventuru" stanja teorije i prakse inkluzivnog obrazovanja. Dakako, za takvo nešto bilo bi

¹ Vidjeti: Dnevnik N1 televizije od 03.09.2017. godine.

neophodno napraviti jedno opsežno istraživanje, kako bi se mogli donositi utemeljeni zaključci i projekcije, tako da ću u ovom tekstu iznijeti tek neke vlastite opservacije i promišljanja u vezi s tim.

Kada se koncept inkluzivnog obrazovanja pojavio kod nas, bilo je dosta onih koji su sa skepsom gledali na njega, te su ga bili spremni proglašiti tek još jednom u nizu humanističko-utopističkih ideja kratkog roka trajanja. Međutim, praktični dometi i dotadašnja iskustva nekih razvijenih zemalja Evrope i svijeta u pogledu implementacije inkluzivnog obrazovanja, velika produkcija istraživanja i znanstvenih radova koji tretiraju ovu problematiku, donošenje brojnih međunarodnih dokumenata i nacionalnih zakona kojima se promiče inkluzivno obrazovanje, osnivanje velikog broja nevladinih organizacija koje se bave inkluzivnim obrazovanjem i sl., su brzo demantirali takve kritizere ovoga, za našu sredinu, novoga odgojno-obrazovnog koncepta. Inkluzivno obrazovanje ima svoja znanstveno-teorijska uporišta², te nije tek puka maštarija o jednom drugačijem, humanijem, pravednijem, inkluzivnom društvu.

Pitanje terminologije

Ne mogu a da se ne osvrnem na neadekvatnu upotrebu termina. Naime, često ćete čuti i mnoge prosvjetne radnike, te predstavnike obrazovnih vlasti i političare kako koriste samo termin inkluzija (lat. *inclusio* – uključanje, uključivanje, obuhvatanje, sadržavanje u sebi, uračunavanje u, podrazumijevanje), izostavljajući pri tome istaći o kojemu je aspektu inkluzije riječ. Nesumnjivo misle na inkluziju u obrazovanju, odnosno inkluzivno obrazovanje. Međutim, valja imati na umu da je inkluzivno obrazovanje samo jedan aspekt jednog šireg pojma kojega možemo označiti kao socijalna inkluzija. A socijalna inkluzija se odnosi na proces kojim se osigurava

da svako, bez obzira na iskustva i životne okolnosti, može ostvariti svoje potencijale u životu. Proces socijalne inkluzije trebao bi rezultirati inkluzivnim društvom, kojeg karakteriziraju smanjenje nejednakosti, te balans između prava i obaveza pojedinca i povećanje socijalne kohezije (usp. Cerić, 2008). U tom smislu, važno je uvijek naglasiti o kojem aspektu socijalne inkluzije se radi.

Isto tako, nužno bi bilo nanovo razmotriti i sintagmu "posebne potrebe" koja se vezuje uz koncept inkluzivnog obrazovanja. Sam termin "posebne potrebe" proistekao je iz nastojanja da se iznađe manje etiketirajući, destigmatizirajući, odnosno politički korektan termin za različite dotada korištene nazive za osobe sa određenim nedostacima i teškoćama (npr. retardacija, hendikep, defekt i sl.). Cerić i Alić (2005) razlikuju shvatanje "posebnih potreba" u širem i užem smislu na način kako je to objašnjeno u nastavku. Ako razumijevamo sintagmu "posebne potrebe" u širem smislu, uzimajući za polazište antropologijsku normu da je *svaki čovjek kao niti jedan drugi čovjek* (Kluckhohn i Murray, 1953), odnosno uvažavajući idosinkratičke, individualne specifičnosti svakog pojedinca, onda se u centar pažnje ovdje stavljaju *individualne razlike* među ljudima. Ne postoje dvije identične osobe na svijetu. Čak i jednojajčani blizanci, koji imaju isti genetski materijal, su u pogledu osobnosti, karaktera različiti. Svaka osoba je jedinstvena, neponovljiva, te tako ima i jedinstvene tjelesne, emocionalne, socijalne, estetske, duhovne i intelektualne potrebe. U tom smislu može se reći da je svaka osoba osoba s posebnim potrebama. Međutim, ponajčešće se ovaj termin shvaća u užem značenju koje se odnosi na djecu koja, bilo u pozitivnom bilo u negativnom smjeru, odstupaju od tzv. prosječnog rasta i razvoja. Tu se ubrajaju kako djeca natprosječnih sposobnosti (daroviti ili nadareni, kreativni i talentirani), tako i djeca sa

smetnjama u razvoju (smetnje vida, sluha, govora, mentalna insuficijencija, poremećaji u ponašanju, višestruke smetnje) te djeca s teškoćama u učenju (Zovko, 1999:371). Dakle, kao kriterij za određivanje "posebne potrebe", bila ona obrazovna, razvojna, religijska, jezična, itd., uzima se odstupanje od prosječnog, standardnog, dominantnog, većinskog. Tako recimo, za djecu pripadnike neke manjinske etničke skupine se može reći da imaju posebne obrazovne potrebe u jezičkom, religijskom, socijalnom smislu u odnosu na djecu dominantne skupine. Ili uzmimo za primjer darovitu djecu – procjenjuje se da čak 20-25 % ima socijalne i emocionalne tegobe, što je dvostruko više od onoga što se susreće u tipičnoj populaciji školske djece, te u tom smislu imaju posebne socijalne, odnosno emocionalne potrebe.

Iako navedeni primjeri govore o tome da je nedopustivo termin djeca s posebnim potrebama poistovjećivati samo sa onim odstupanjima od prosječnoga koja idu u negativnom smjeru, u praksi se dešava upravo to – sintagma "posebne potrebe" poprimila je *konotativno značenje i odnosi se na odstupanja od prosječnoga koja idu u negativnom smjeru*. Pa se dešava da ćemo dijete sa Down sindromom ili dijete sa oštećenim vidom ili sluhom i sl. okarakterizirati kao dijete s posebnim potrebama, dok kod nadarenog, talentiranog, kreativnog djeteta nećemo koristiti tu sintagmu bez obzira što i ta kategorija djece, prema definiciji, spada u onu s posebnim potrebama i obuhvaćena je konceptom inkluzivnog obrazovanja. Nije li ovako redukcionistički postavljen koncept inkluzivnog obrazovanja kod nas zakazao upravo na primjeru nadarene, talentirane i kreativne djece? U inkluzivnom obrazovanju i ova kategorija djece, za koje se procjenjuje da ih u populaciji ima od 4 do 6%, također zahtjeva posebnu pažnju kako bi mogli optimalno razviti svoje potencijale. Stanje u našim školama u pogledu odnosa prema izuzetnoj, darovitoj djeci (rana detekcija, individualizirani rad, uvjeti za optimalan razvoj i sl.), možda bi

² Vidjeti šire o znanstveno-teorijskom utemeljenju inkluzivnog obrazovanja u: Cerić,

H. i Alić, A. (2005). *Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja*. Zenica: Hijatus.

se moglo ponajbolje opisati na način kako ga vidi Šušnjić (1998:146):

“Ako je jedan vaspitno-obrazovni sistem u svojoj biti sredstvo da se izuzetni upropaste na račun prosječnih (kao da su ovi prvi nešto krivi), onda on nije dobar. Ovi neobični mladi duhovi, kao neki dar s neba ili igre slučaja, ne mogu da se popnu na duhovnu visinu u jednom sistemu koji ih stalno sputava. A oni su baš ti koji svom vremenu čine čast i zato zaslužuju da im to vrijeme obezbijedi uslove za razvoj. Naravno, nije ih lako ni prepoznati na prvi pogled, jer su po svemu ostalom slični ostalima. Ali ne bi trebalo da se zaboravi da je u njima čovjek dostigao najviši oblik. Čovjeka ne bi trebalo mjeriti srednjom mjerom čovjeka. Prosječnost ne treba da važi kao jedino mjerilo. Život koji se živi u prvom licu – nije život prosječnog. Ustanova je skrojena uglavnom za prosječne, u njoj se mahom odvija industrijski vid vaspitanja i obrazovanja: oblikuju se pokoljenja po narudžbi!”

Izgleda da je došlo vrijeme da se razmisli o iznalaženju prikladnijeg termina. Pogotovo ako se uzme u obzir da se danas mnogi oni koje društvo uvrštava u kategoriju osoba s posebnim potrebama smatraju uvrijeđenim ukoliko ih se tako oslovljava. Ako bismo razmotrili ovaj termin sa stanovišta nekih od najpoznatijih teorija potreba (kao što su, primjerice, Maslowljeva i Glasserova), prema kojima su ljudske potrebe urođene i univerzalne (svi ljudi, bez obzira na rasu, spol, etničku pripadnost, religiju, invaliditet itd. se rađaju sa istim potrebama), onda se ne može govoriti o postojanju posebnih potreba. Možda bi ispravnije bilo govoriti o specifičnim, posebnim načinima za zadovoljenje potreba. U tom smislu, postoje tendencije da se termin “posebne potrebe” zamijeni izrazima kao što su “osobe sa posebnim sposobnostima”, “osobe sa posebnim izazovima” i slično, koji ukazuju na društvene barijere i ne tretiraju problem kao da je samo u osobi. Također, u novije vrijeme se dosta učestalo koristi i termin “djeca / osobe sa (po)teškoćama u razvoju”.

Zbog obilježavajuće konotacije koje nose neadekvatni termini, uspješnost inkluzivnog obrazovanja ovisi o djelovanju psihološkog fenomena koje se naziva “samoispunjavajuće proročanstvo” ili “Pigmalionov efekat”. Pigmalionov efekat ili samoispunjavajuće proročanstvo je naziv za psihološki fenomen koji označava utjecaj individualnih uvjerenja i očekivanja na ponašanje i postupke koji su u vezi sa tim očekivanjima – ako od drugih ili sebe očekujemo nešto negativno, to ćemo i dobiti; ako, pak, postavljamo pred druge ili sebe očekivanja sa pozitivnim ishodom, povećava se vjerovatnoća da će se upravo nešto pozitivno i dogoditi. Obilježavanje djece je redukcionističko, nehumano i pesimistično, jer se time previđa njihova složenost, bogatstvo, originalnost, zahvata čitavu ličnost, negira fleksibilnost i mogućnost promjene nabolje, te povećava rizik od samoispunjavajućeg proročanstva (usp. Levin, 2005). Moglo bi se reći da ugaoni kamen inkluzivnog obrazovanja predstavljaju upravo pozitivna očekivanja. O važnosti pozitivnih očekivanja svjedoči Španjolac Pablo Pineda, prvi Evropljanin sa Down sindromom koji je stekao fakultetsku diplomu:

“Imao sam sreću jer me roditelji, a tako i okolina, nikada nisu doživljavali kao bolesno dijete. Također sam imao sreću jer sam naišao na učitelje koji su me jednostavno iskreno voljeli. Vrlo je teško suočiti se s postojećim predrasudama o Down sindromu, a istovremeno se nositi sa visokim zahtjevima akademskog obrazovanja. Down sindrom za mene nije bolest, već osobno obilježje. Reakcije poput sažaljenja, zabluda da smo neinteligentni, društvena i moralna netočna tumačenja koja sam prevladao uz niz diskriminirajućih stavova o kojima bi mogao napisati knjigu dio su mog razvoja. Najbolje tijekom studiranja bio je osjećaj neovisnosti i slobode. Ne smije nas se tretirati kao bolesne, ja sam zdrav. Na sveučilištu nitko nije očekivao da će imati kolegu s Down sindromom, ali nakon komunikacije s ostalim učenicima sprijateljio sam se sa svima, dok sam za profesore bio samo još jedan student.

U budućnosti želim raditi u području obrazovanja. Postati primjer ako nam se daje da radimo prema mogućnostima, možemo učiniti što se očekuje od nas. Cilj mi je ukazati koliko možemo postići kada društvo odradi svoj dio na pravilan način. Ako sebi postavljamo barijere, uništavamo mogućnosti i za druge” (<http://www.in-portal.hr/in-portal-news/moderna-vremena/7705/pablo-pineda-prvi-evropljanin-s-trostrukim-kromosomom-21-koji-je-stekao-fakultetsku-diplomu>).

Diskrepancija između zakona i prakse

Evidentna je diskrepancija između, s jedne strane, pozitivnih zakonskih rješenja u pogledu inkluzivnog obrazovanja, i, s druge strane, prakse provođenja inkluzivnog obrazovanja unutar našeg obrazovnog sistema³. Svi zakoni o obrazovanju u Bosni i Hercegovini (kako na nivou države, tako i entiteta i kantona), počevši od spomenutog Okvirnog zakona iz 2003. godine, te uključivši i ove nedavno usvojene Zakone o osnovnom odgoju i obrazovanju, te srednjem obrazovanju Kantona Sarajevo, afirmiraju pravo djece i omladine sa posebnim potrebama da pohađaju redovne državne škole, odnosno vrtiće u skladu sa svojim individualnim potrebama. Međutim, što se tiče prakse inkluzivnog obrazovanja kod nas, još uvijek je uočljivo odsustvo sistemskog rješenja kako u pogledu edukacije i zapošljavanja budućih nastavnika i asistentata u nastavi, postojanja multidisciplinarnih stručnih timova za podršku pri školama, tako i pogledu infrastrukture (opremljenost didaktičkim sredstvima i pomagalicama, prilagođenost prilaza školi, prostorni i materijalni uvjeti i sl.). Nekoliko je osnovnih područja na kojima bi se trebalo ozbiljnije poraditi ukoliko se uistinu žele stvoriti inkluzivne škole: 1) nastavnici – kvalitetna edukacija za ulogu nastavnika i asistenta u inkluzivnoj školi koja se treba ostvariti kroz studije i kontinuirano stručno usavršavanje; 2) roditelji – značajno učešće u dječijem procesu

³ Kao polazište za razmatranje moguće pozicije inkluzivnog obrazovanja, s obzirom na primarne i derivativne elemente

obrazovnog sistema, može poslužiti tekst: Alic, A. (2009). Basic and Derived Elements of an Educational System. In: 1st

International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics (FLTAL11), 5-7 May 2011, Sarajevo.

učenja i prilagođavanja; 3) učenici – učenje o raznovrsnosti, razvoj socijalne osjetljivosti; 4) infrastruktura – obezbjeđivanje materijalnih i prostornih uvjeta te stručne pomoći i podrške, uvezivanje različitih obrazovnih nivoa te njihovo povezivanje sa zdravstvenim i socijalnim institucijama kao i nevladinim sektorom; 5) zajednica – otklanjanje sistematskih barijera koje onemogućavaju ili otežavaju socijalnu inkluziju te promicanje ideje humanijeg društva u kojemu svaki pojedinac može ostvariti svoje potencijale.

Zaključak

Sve navedene kritike koje su u ovom tekstu upućene na račun inkluzivnog obrazovanja, ne odnose se na samu ideju inkluzivnog obrazovanja,

koju smatram krajnje humanom i koja ima svoje znanstveno-teorijsko utemeljenje i opravdanje, već se odnose na načine realizacije te ideje u našim uvjetima, odnosno praksu inkluzivnog obrazovanja kod nas. Bilo bi krajnje tendenciozno tvrditi da se ništa nije promijenilo proteklih godina u pogledu stanja inkluzivnog obrazovanja kod nas. Desilo se stanovito pomjeranje od medicinskog ka socijalnom modelu u shvatanju teškoća, što je rezultiralo procesima normalizacije i deinstitutionalizacije, odnosno nastojanjem da se osigura što optimalnije socijalno okruženje za učenje, te izdvajanjem djece iz specijalnih ustanova u redovne škole. Isto tako, došlo je do značajnog ublažavanja predrasuda i stereotipa prema osobama s teškoćama u razvoju. Međutim, mislim da neću pogriješiti

ako kažem da za pozitivne pomake na polju inkluzivnog obrazovanja treba prvenstveno zahvaliti entuzijazmu nastavnika i roditelja zahvaljujući čemu se inkluzivno obrazovanje održava na "toplom režimu", dok država i dalje ne ulaže dovoljno u iznalaženje sistemskog rješenja u pogledu prakse inkluzivnog obrazovanja. Na koncu, budući da škole ne egzistiraju u nekom zrakopraznom prostoru već su dio društva, te se u njima reflektiraju svi problemi toga društva, pogrešno je očekivati da imamo inkluzivne škole ako nemamo inkluzivno društvo u svim njegovim segmentima. A inkluzivno društvo ćemo imati kada (ako ikada) postanemo zajednica koja vrednuje, poštuje, uvažava i njeguje svakoliku ljudsku raznolikost, počevši od ranog djetinjstva, pa potom dalje, kroz cijeli život.

Literatura

- Alic, A. (2009) Basic and Derived Elements of an Educational System. In: *1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics (FLTAL11)*, 5-7 May 2011, Sarajevo.
- Cerić, H. (2004). Definiranje inkluzivnog obrazovanja. *Naša škola*, 50(29), 87-95.
- Cerić, H. (2008). Mogućnost konstituiranja teorije inkluzivnog obrazovanja. *Metodički obzori: časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu*, 3(5), 49-62.
- Cerić, H. i Alić, A. (2005). *Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja*. Zenica: Hijatus.
- Kluckhohn, C. & Murray, H.A. (1953). *Personality in Nature, Society, and Culture*. Alfred A. Knopf, New York.
- Levin, M. (2005). *Svako dete je pametno na svoj način*. Beograd: Moć knjige.
- Stubbs, S. (1998). What is Inclusive Education? Concept Sheet. Enabling Education Network (EENET) (www.eenet.org.uk/theory_practice/whatsit.shtml, pristupljeno: 10/16/2003).
- Šušnjić, Đ. (1998). *Religija* (II tom). Beograd: Čigoja štampa.
- Zovko, G. (1999). Učenici s osobitim potrebama. U: Mijatović, A. *Osnove suvremene pedagogije*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- <http://www.in-portal.hr/in-portal-news/moderna-vremena/7705/pablo-pineda-prvi-euroljanin-s-trostrukim-kromosomom-21-koji-je-stekao-fakultetsku-diplomu>, pristupljeno: 02/15/2018.

الموجز

التعليم الشامل في البوسنة والهرسك: خيال أم طريق إلى مجتمع أكثر إنسانية؟

أ. د. حارث تسيريتش

بعد مرور خمسة عشر عاما على تطبيق فكرة التعليم الشامل في البوسنة والهرسك، آن الأوان لإجراء "جرد" جاد لحالة التعليم الشامل نظريا وعمليا. وبما أن مثل هذا الأمر يحتاج لدراسة واسعة تمكن من اتخاذ توصيات وتوجيهات مجدية، فإن هذا المقال سيستند إلى ملاحظات وتأملات تتعلق بإعادة تعريف مفهوم "الاحتياجات الخاصة" باعتباره أحد المفاهيم الرئيسية المرتبطة بفكرة التعليم الشامل، ومن ثم الإشارة إلى التناقض بين التشريعات القانونية المسنونة بخصوص التعليم الشامل وبين التطبيق العملي له، مما يعيق الوصول إلى مجتمع شامل في البوسنة والهرسك.

الكلمات الرئيسية: التعليم الشامل، الاندماج الاجتماعي، الاحتياجات الخاصة، الأطفال / الأشخاص ذوو الإعاقة في النمو، المجتمع الشامل.

Summary

INCLUSIVE EDUCATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: UTOPIA OR A WAY TOWARDS MORE HUMANE SOCIETY

Haris Cerić

After almost fifteen years since the concept of inclusive education was introduced in Bosnia and Herzegovina, it would finally be a time to make a serious revision and compare the relation between the theory and the practice of inclusive education. Since such a task requires a profound research in order to have fact based conclusions and projections, in this article we are bound to be restricted to observation and contemplation related to an attempt to redefine the term "special needs" as one of the key elements of the concept of inclusive education. We also addressed the issue of discrepancy between legal acts regarding the inclusive education and the application of the same in practice which restrains realisation of inclusive society in Bosnia and Herzegovina.

Key words: inclusive education, social inclusion, special needs, children/ persons with disabilities, inclusive society